

Кривун С.І.

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

<https://orcid.org/0009-0004-8376-6884>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

Актуальність теми. У кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів, ключову роль відіграють судові експертизи, зокрема фінансово-економічні дослідження, які дозволяють встановити факт кримінального правопорушення, його механізм та розмір спричинених збитків тощо. Втім, як показує практика, непоодинокими є випадки несвоєчасного призначення судових експертиз, помилок під час збору матеріалів для експертного дослідження тощо.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Підґрунтям наукової статті стали здобутки, присвячені використанню спеціальних знань, призначенню та проведенню судових експертиз, а також методиці розслідування економічних кримінальних правопорушень, серед яких наукові здобутки: Г. С. Бідняк, В. І. Василичука, А. Ф. Волобуєва, І. В. Гори, В. В. Дарагана, О. О. Дудорова, О. Г. Кальмана, Н. І. Клименко, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського, І. В. Пирога, О. В. Пчеліної, М. Г. Салтевського, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, М. Г. Щербаковського, П. В. Цимбала та ін. Водночас, проведені наукові дослідження в окресленому напрямі потребують оновлення та уточнення задля відповідності умовам сьогодення.

Метою статті є висвітлення актуальних питань проведення судових експертиз під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів.

Виклад основних положень. Законодавством врегульовано, що судова експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1].

Словник української мови подає значення «експертизи» як «розгляд, дослідження якої-небудь справи, якогось питання з метою зробити правильний висновок, дати правильну оцінку відповідному явищу» [2].

Як зазначає І. В. Пиріг експертиза пов'язана із широким спектром різних сфер діяльності людини й розуміється як дослідження, проведене на основі його професійних знань. Експертизи можуть бути призначені в різних державних органах і громадських організаціях та вирішувати широке коло завдань. Економічний розвиток України істотно розширює сферу застосування експертизи в різних областях адміністративної, господарської й фінансової діяльності. Це пов'язано, по-перше, з необхідністю зниження ризику при прийнятті рішень на різних державних рівнях щодо здійснення заходів із забезпечення розвитку суспільства й держави. Мова йде про забезпечення політичної, соціальної, економічної, військової, екологічної, технологічної, інформаційної безпеки й зниженню ризику при реалізації соціально й економічно значимих цільових програм, впровадженню інвестиційних, інноваційних, науково-технічних, екологічних проектів тощо [3].

Справедливо зазначають В. В. Тіщенко, Л. С. Белік, О. А. Самойленко і Ю. В. Тіщенко, що у кримінальному провадженні судова експертиза є, в першу чергу, прикладною сферою застосування власне наукового знання експерта із застосуванням спеціалізованих методик, обрання яких зумовлено специфікою предмета дослідження, що має значення для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, для пізнання яких є потреба у залученні суб'єкта спеціальних знань [4, с. 11].

Законодавством врегульовано, що таким суб'єктом спеціальних знань виступає судовий експерт. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. До проведення судових експертиз (обстежень і досліджень), крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у законному порядку [1].

Останнім часом в криміналістичній спільноті привертають увагу до конкурентних (альтернативних) експертиз, тобто проведення експертного дослідження державними і приватними експертами в межах кримінального провадження. Що стосується організації проведення таких експертиз, то вона має досвід в окремих зарубіжних країнах, зокрема США, Німеччині, Франції та ін. У справі суд призначає одночасно двох незалежних експертів (для обох сторін). Експерти, які внесені у спеціальний державний реєстр, запрошуються органом, що веде процес, а не сторо-

нами. Це є, на думку французьких фахівців, гарантією отримання надійного доказу – висновку експерта. Досвід функціонування експертних служб зарубіжних країн заслуговує на вивчення й запровадження його в Україні з метою забезпечення принципів правосуддя та захисту інтересів сторін [5].

Окремі науковці є прихильниками альтернативної експертизи оскільки вона забезпечує принцип змагальності, здатні підвищити якість експертиз, вивести державну експертну систему із стану монополії, сприяти забезпеченню повноти дослідження доказів. Також це вплине на якість розслідування та достовірність оцінювання висновку експерта слідчим і судом. Аналізуючи висновки різних експертів і порівнюючи їхні результати, слідчий (суд) має дійти висновку про доказове значення кожної з них, а потім вирішувати питання про винність або невинність особи [6, с. 80].

Узагальненням результатів опитування практичних співробітників встановлено, що під час розслідування кримінальних проваджень за фактами нецільового використання бюджетних коштів уповноважені особи призначали судові експертизи і звертались до Експертної служби МВС України – 48,1 %, експертних установ Міністерства юстиції України – 26,8 %, приватних експертів – 17,5 %, інших експертних установ – 7,6 %.

Важливим питанням є вибір моменту призначення судової експертизи. При цьому науковці радять враховувати властивості та стан об'єктів експертного дослідження, необхідність та можливість отримання порівняльних зразків, особливості експертного дослідження (складність, наявність відповідних методик, час проведення тощо), слідчу ситуацію тощо. Призначення та проведення судової експертизи обумовлені тактичними міркуваннями [7, с. 64]. Втім, під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів бажано не відкладати цей момент, оскільки дослідженню підлягають велика кількість об'єктів, які потребують більше часу.

Найбільш значущою слідчою (розшуковою) дією під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів є призначення економічної експертизи, які включають дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій та дослідження документів фінансово-кредитних операцій, що регламентовано Положенням про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС України та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС [8].

Під час проведення економічної експертизи експерт-економіст може проаналізувати:

- цільове призначення бюджетних коштів (чи відповідає використання коштів встановленим цілям);
- ефективність використання коштів (чи були досягнуті зазначені в документах результати);
- наявність порушень у фінансовій звітності (завищення вартості товарів чи послуг, наявність фіктивних договорів) тощо.

Під час розслідування щодо нецільового використання коштів на будівництво об'єкта, експерт може встановити, що кошти були перенаправлені на інші цілі, або вартість робіт була завищена через неправомірні угоди з підрядниками.

Вразі проведення дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності, експерт може проаналізувати первинну документацію (договори, рахунки, акти виконаних робіт тощо), виявити порушення у веденні бухгалтерського обліку (відсутність документів, що підтверджують витрати), визначити розмір збитків, заподіяних державному або місцевому бюджету. Як приклад, якщо кошти були виділені на закупівлю медичного обладнання, але воно не було поставлено, експерт може встановити, які суми були перераховані та чи були вони використані за призначенням.

У сучасному житті бухгалтерія ведеться в електронному вигляді, тож документи, які

зберігаються у комп'ютерах варто роздрукувати та обов'язково завірити підписами та відбитками печаток установи, пронумерувати, дотримуючись хронології, та правильно запакувати, не порушуючи їх цілісності. При неможливості надати матеріали на експертне дослідження у повному обсязі, проведення експертизи буде призупинено клопотанням судового експерта із зазначенням про необхідність таких. Проте такий запит може слугувати обґрунтуванням для суду про необхідність проведення обшуку чи тимчасового доступу до речей та документів [9, с. 110].

Виходячи з вище зазначеного, під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів, бухгалтерські дослідження стають в пріоритеті, оскільки саме вони дозволяють встановити факт нецільового використання коштів, його механізм та розмір збитків. Залучення фахового спеціаліста є обов'язковим для отримання об'єктивних та кваліфікованих висновків, які можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні.

Окрім вище зазначених експертиз, під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, доречною є призначення почеркознавчої експертизи. Вона призначається, якщо правопорушення супроводжувалося підrobкою документів, підписів або внесенням неправдивих даних у фінансові звіти. Хоча у кримінальних провадженнях доказова база переважно базується на економічних експертизах, почеркознавчий аналіз стає критично важливим задля підтвердження факту фальсифікації, що є частиною механізму правопорушення.

Призначення почеркознавчої експертизи доречно під час встановлення авторства підписів або записів в документах. У бюджетних матеріалах ключові документи (договори, накази, акти виконаних робіт, платіжні доручення) часто містять підписи відповідальних осіб. Якщо виникає підозра, що підпис було

підроблено або поставлено без повноважень, експертиза дозволяє це довести. У фінансових звітах або первинних документах (накладних, відомостях) можуть бути внесені рукописні правки, які змінюють суму витрат або призначення платежів. Так, в одному із кримінальних проваджень за фактами нецільового використання коштів на освіту, експерт встановив, що у відомості на виплату стипендій вручну було дописано додаткові прізвища, а цифри суми збільшено (з 50 000 грн до 150 000 грн). Це стало підставою для звинувачення у службовому підробленні.

У сучасних умовах більшість фінансових операцій оформляються в електронному вигляді, тому сфера застосування почеркознавства звужується. Однак у кримінальних провадженнях, де фігурують паперові документи з рукописними елементами, почеркознавча експертиза є обов'язковою.

Почеркознавча експертиза доречна, коли кримінальне правопорушення пов'язане із підробкою підписів на платіжних документах; фальсифікацією рукописних звітів або актів; внесенням неправдивих рукописних змін до фінансових документів. Вона доповнює фінансово-економічні експертизи, надаючи докази про свідому участь конкретних осіб у механізмі вчинення кримінального правопорушення. Якщо у висновку економічної експертизи доведено завищення цін, то завданням почеркознавчого дослідження є встановлення автентичності підписів у договорах, що формує комплексний доказовий ланцюг. Почеркознавча експертиза ефективна лише за умови надання слідчим якісних зразків почеркового матеріалу підозрюваних осіб.

Впродовж багатьох років найпоширенішою причиною помилкових висновків було використання недостатньої кількості порівняльного матеріалу або незіставні зі спірними об'єктами зразки почерку і підпису. Порівняльний матеріал представляється експертові у тому обсязі, який дозволив би всесторонньо проаналізувати ознаки, що містяться у порівнюваних рукописах. Оскільки

у кожному конкретному випадку потрібна різна кількість зразків, то складно дати єдині і точні рекомендації щодо всіх видів почеркознавчої експертизи. Необхідно дотримуватися загальноприйнятого правила: чим меншим є обсяг рукопису, що досліджується, тим більше має бути порівняльних матеріалів. Методика почеркознавчих досліджень кількості порівняльного матеріалу не обмежує, але експертна практика незалежно від об'єктів дослідження рекомендує, щоб обсяг зразків почерку складав не менше п'яти сторінок стандартного формату і підписів – не менше десяти [10, с. 214].

Проведеним опитуванням співробітників експертних установ ми встановили, що у 46,8 % випадків весь наданий уповноваженою особою порівняльний матеріал використовувати не можливо через низку причин.

Варто погодитися з К. О. Кахнич, яка виділяє основні проблемні питання під час проведення почеркознавчої експертизи економічних документів, а саме:

- надання копій (часто неякісних), а не оригіналу документа;
- недотримання вимог упакування документів;
- не надання зразків для порівняння, або надання неякісних зразків, або в недостатній кількості [11, с. 154].

Під час дослідження документів у електронному вигляді нерідко виникає необхідність у проведенні телекомунікаційної експертизи, експертизи відео- та звукозапису. Шляхом проведення телекомунікаційної експертизи слідчий може: 1) встановити факти та способи передачі або отримання інформації в телекомунікаційних системах; 2) встановити факти та способи доступу до систем, ресурсів та інформації у сфері телекомунікацій; 3) визначити якості надання телекомунікаційних послуг на рівні їх споживання; 4) встановити конфігурації та робочого стану телекомунікаційних систем та засобів; 5) визначити тип, марку, модель та інші класифікаційні категорії телекомунікаційних систем та засобів; 6) дослідити алгоритми

обробки інформації та її захисту у сфері телекомунікацій [12]. Нерідко виникає необхідність у дослідженні комп'ютерної техніки та програмних продуктів (телефони, флеш-носії, жорстких дисків), тобто призначенні комп'ютерно-технічної експертизи.

Висновки. Отже, під час досудового розслідування нецільового використання бюджетних коштів формування системи

доказів неможливо без проведення судових експертиз. Вагоме значення мають судово-економічна, судово-почеркознавча, телекомунікаційна, комп'ютерно-технічна та інші судові експертизи. У досліджуваних кримінальних провадженнях судові експертизи виступають інструментом доказування, доповнюючи одна одну і нерідко призначаються комплексно.

Анотація

Актуальність статті полягає в тому, що у кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів, ключову роль відіграють судові експертизи, зокрема фінансово-економічні дослідження, які дозволяють встановити факт кримінального правопорушення, його механізм та розмір спричинених збитків тощо. Втім, як показує практика, непоодинокими є випадки несвоєчасного призначення судових експертиз, помилок під час збору матеріалів для експертного дослідження тощо. Метою статті є висвітлення актуальних питань проведення судових експертиз під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. В науковій статті досліджено актуальні питання призначення та проведення судових експертиз під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. На підставі вивчення нормативно-правової бази, узагальнення наукових поглядів учених та аналізу матеріалів судово-слідчої й експертної практики розкрито сутність судової експертизи, окремі питання призначення та проведення судових експертиз. Доведено, що фінансово-економічні дослідження, дозволяють встановити факт кримінального правопорушення, його механізм та розмір спричинених збитків тощо. Виокремлено експертні установи, до яких найчастіше звертаються уповноважені особи в межах призначення судової експертизи під час розслідування кримінальних провадженнях за фактами нецільового використання бюджетних коштів, серед яких експертні установи МВС України, Міністерства юстиції України, приватні експерти. Акцентовано на значенні економічної та почеркознавчої судових експертиз під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів. Наголошено на випадках несвоєчасного призначення судових експертиз та помилках під час збору матеріалів для експертного дослідження. Звернено увагу на необхідності проведення комп'ютерно-технічних, телекомунікаційних судових експертиз, експертизи відео та звукозапису. Зроблено висновок, що під час досудового розслідування нецільового використання бюджетних коштів формування системи доказів неможливо без проведення судових експертиз. Вагоме значення мають судово-економічна, судово-почеркознавча, телекомунікаційна, комп'ютерно-технічна та інші судові експертизи. У досліджуваних кримінальних провадженнях судові експертизи виступають інструментом доказування, доповнюючи одна одну і нерідко призначаються комплексно.

Ключові слова: бюджетні кошти, спеціальні знання, досудове розслідування, кримінальні правопорушення, слідчі (розшукові) дії, судові експертизи, експертна служба, експерт.

Kryvun S.I. Current issues of appointment and conduct of forensic expertise during the investigation of misuse of budget funds

Summary

The relevance of the article lies in the fact that in criminal proceedings on the facts of misuse of budget funds, a key role is played by forensic examinations, in particular financial and economic stud-

ies, which allow establishing the fact of a criminal offense, its mechanism and the amount of damage caused, etc. However, as practice shows, cases of untimely appointment of forensic examinations, errors in collecting materials for expert research, etc. are not uncommon. The purpose of the article is to highlight the current issues of conducting forensic examinations during the investigation of misuse of budget funds. The scientific article examines the current issues of the appointment and conduct of forensic examinations during the investigation of the misuse of budget funds. Based on the study of the regulatory framework, the generalization of scientific views of scientists and the analysis of materials from forensic and expert practice, the essence of forensic examination and individual issues of the appointment and conduct of forensic examinations are revealed. It has been proven that financial and economic research allows us to establish the fact of a criminal offense, its mechanism, the amount of damage caused, etc. Expert institutions are identified that are most often contacted by authorized persons within the framework of the appointment of a forensic examination during the investigation of criminal proceedings on the facts of misuse of budget funds, including expert institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine, and private experts. The importance of economic and handwriting forensic examinations during the investigation of misuse of budget funds is emphasized. Cases of untimely appointment of forensic examinations and errors during the collection of materials for expert research are emphasized. Attention is drawn to the need for computer technical, telecommunications forensic examinations, video and sound recording examinations. It is concluded that during the pre-trial investigation of the misuse of budget funds, the formation of a system of evidence is impossible without conducting forensic examinations. Forensic economic, forensic handwriting, telecommunications, computer and technical and other forensic examinations are of great importance. In the criminal proceedings under study, forensic examinations act as a tool of evidence, complementing each other and are often assigned comprehensively.

Key words: budget funds, special knowledge, pre-trial investigation, criminal offenses, investigative (search) actions, forensic examinations, expert service, expert.

Список використаних джерел:

1. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
2. Словник. Портал української мови та культури. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0>
3. Пиріг І. В. Поняття та зміст експертної діяльності органів внутрішніх справ. *Право України*. 2011. № 1. С. 255–261.
4. Тіщенко В. В., Белік Л. С., Самойленко О. А., Тіщенко Ю. В. Щодо сутності та правової природи судової експертизи у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб.* / Київський НДІ судових експертиз; ред. кол. : Д. В. Журавльов (голов. ред.), О. Г. Рувін (заст. голов. ред.) та ін. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. Вип. 66. С. 6–14.
5. Клименко Н. І. Несудова експертиза, або експертиза соціуму. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 424–429.
6. Буряченко О. А. Конкурентна (альтернативна) експертиза в Україні. *Теорія та практика судово-експертної діяльності: матеріали VIII Міжвідомчої конференції* (м. Київ, 27 листопада 2019 р.). Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2019. С. 78–80.
7. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навчальний посібник. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.

8. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС від 21.09.2020 № 0022-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-21#Text>
9. Бідняк В. А., Бідняк Г. С., Чаплинський К. О. Теоретичні, правові та праксеологічні засади використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 206 с.
10. Бідняк Г. С. Проблемні питання підготовки матеріалів до почеркознавчого дослідження. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С 210–214.
11. Кахнич К. О. Актуальні питання призначення та проведення судової почеркознавчої експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки. Актуальні проблеми протидії корупції в Україні в умовах воєнного стану: міжнародна науково-практична конференція (м. Рівне, 14 березня 2023 р.). С. 152–154. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-293-0-40>
12. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>